

El *Llibre blanc de natura*: el reconeixement de la natura com a forma d'ordenació del territori

Josep M. Camarasa

Josep Maria Camarasa i Castillo (Barcelona, 1946) és doctor en Biologia per la UB i diplomat en Ecologia Vegetal per la Universitat de Montpeller. Entre 1972 i 1975 va ser professor de la facultat de Biologia de la UB. Ha estat secretari general de la Societat Catalana de Biologia i president de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, consultor del programa "*Ecoteca Mediterrànea*" de la UNESCO i membre del Comitè espanyol del Programa MaB d'aquesta organització. Ha treballat en qüestions relacionades amb l'estudi i gestió dels recursos naturals i planificació territorial en el *Centre d'Études Phytosociologiques et Écologiques L. Emberger*, l'Institut Provincial d'Urbanisme de la Diputació de Barcelona o la Direcció General de Política Territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya. Ha estat redactor de botànica i biologia en la primera etapa de la Gran Enciclopèdia Catalana i fundador i membre del consell editorial de la revista *Ciència*. El 1976 va ser un dels primers i més destacats col·laboradors de la primera edició de *Natura o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*, així com de la seva segona edició el 1988. Ha escrit nombrosos llibres i articles en diverses revistes i reculls sobre temes de les seves competències.

1. Introducció

El dia de Sant Jordi de 1976 es presentava a Barcelona, entre altres desenes de novetats bibliogràfiques, un llibre que portava per títol *Natura, ús o abús?*; com a subtítol, *Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*, que era el que els seus promotors, autors i col·laboradors li havien atorgat des de bon començament i que l'ús acabaria per consagrar, a desgrat de la prudent i ben natural desconfiança de l'editor davant d'un títol tan poc comercial. Aquest fet l'havia fet decantar per presentar-lo sota el títol, volgutament provocador i per això mateix suposadament més comercial, de *Natura, ús o abús?*

El Sant Jordi d'aquell any era ben especial. Era el primer després de la mort del dictador i ens trobàvem en plena eferescència de la transició cap a la democràcia. Encara era cap del govern, com ho havia estat dels darrers governs franquistes, el sinistre Arias Navarro, però cada dia, un darrere l'altre, s'enregistrava un o altre avenç –més tímid o més agosarat– cap a noves formes de convivència en llibertat. Aquell mateix dia, els carrers de Barcelona eren un clam per l'Estatut d'Autonomia. Podria semblar, doncs, que el *Llibre blanc* (com l'anomenarem abreujadament a partir d'ara) era una manifestació més d'aquella explosió d'ansies de llibertat que la conjuntura política propiciava. Ho podria semblar i, certament, ho era el fet mateix de la seva publicació; però la realitat és que la seva concepció i la seva realització s'havien anticipat a la mort del dictador. El *Llibre blanc* havia estat una obra dels darrers anys del franquisme i, quan el 20 de novembre de 1975 el general Franco ens deixà definitivament, es pot dir que la seva redacció estava acabada i només faltava dur-la a la impremta.

El *Llibre blanc* va ser, en realitat, fruit d'una conjuntura única; per una banda, a escala mundial, on els xocs petrolers dels anys setanta i les seves conseqüències econòmiques i polítiques es cuidaren d'extingir; per l'altra, en l'àmbit local dels Països Catalans, on l'extingiren les peculiars circumstàncies de la transició política del franquisme a la democràcia. Aquesta extinció ha contribuït a la notorietat del *Llibre blanc*, pel que tenia d'avançat en els seus plantejaments quan aparegué; però també ajudà a neutralitzar-los, en sostreure'ls del debat públic i sacralitzar-los, deixant el *Llibre blanc* com a referent utòpic majoritàriament respectat però que no calia seguir ni discutir. Cap força política, des del govern o l'oposició, l'ha fet seu ni l'ha discutit. Tampoc ningú l'ha rebutjat (encara que en els fets més d'una institució n'ha prescindit, sovint en nom del pragmatisme). Roman en els llimbs incerts de les veritats dites quan “no tocava”, dels textos sagrats que ningú no llegeix però tothom cita. Així i tot, com es veurà més endavant, ha deixat la seva empremta en algunes

1. Traducció en català. CARSON, Rachel L. *Primavera silenciosa*. Barcelona: Crítica, 2001 (n. de l'e.).

disposicions i plans de diferents administracions públiques catalanes; però, sobretot, en la manera d'enfrontar-se al planejament territorial de molts dels professionals que s'hi han dedicat d'ençà de la seva publicació.

2. El context planetari: la descoberta del 'medi ambient'

En la seva dimensió planetària, podem caracteritzar aquella conjuntura per l'emergència de l'ecologisme, els importants avenços científics i tecnològics en l'àmbit de l'ecologia i de la percepció remota i els inicis de la incorporació dels aspectes més mediàtics del deteriorament ambiental al discurs polític-electoral, primer als Estats Units i després a les altres democràcies occidentals.

En efecte, a escala internacional, els anys seixanta i els inicis dels setanta (amb un pic entre 1967 i 1974) són els de l'emergència de l'ecologisme tal com l'entendem generalment avui; és a dir, com a moviment essencialment polític, amb voluntat de transformació de la societat a partir de principis que es deriven dels coneixements que aporta la ciència ecològica (a diferència de totes les altres ideologies, que ho pretenen fer a partir de principis que es deriven de la ciència econòmica). La majoria dels que han estudiat el tema situen com a fita fundacional la publicació del llibre *Silent spring*¹ (Carson 1963), on es denunciaven els efectes deleteris de l'abús que s'estava fent dels pesticides sobre el regne animal –que estava condemnant a mort milers d'ocells i d'altres animals arreu dels Estats Units– i els seus efectes sobre els humans, que en el millor dels casos eren una incògnita. Potser el llibre hagués passat pràcticament desapercbut o restringit a cercles molt determinats –associacions de protecció d'animals, ornitòlegs i d'altres naturalistes aficionats o professionals de les ciències de la natura–, si no hagués estat pel desafortunat esforç que emprengueren algunes companyies nord-americanes productores de pesticides per desacreditar el llibre i la seva autora, així com pel paper d'alguns d'aquests productes (per exemple, determinats defoliants) a la guerra de Vietnam.

Després vingueren els primers moviments ecològics. Els uns, com una manifestació més del moviment 'hippy' o de la contestació dels estudiants de moltes universitats nord-americanes davant de la guerra de Vietnam; d'altres, menys radicals, a partir de l'extensió cap a nous objectius, com la qualitat de l'aigua i els aliments o els moviments de consumidors, que ja eren nombrosos als Estats Units en aquells anys. El romanticisme del "retorn a la natura", que buscava les seves arrels en Thoreau (potser alguns recordeu quan Walden no era un edifici polèmic de Sant Just Desvern, sinó un llibre que calia llegir perquè era com el manual d'aquell "retorn a la natura"), es marfonia amb el radicalisme dels moviments dels drets civils o contra la

guerra de Vietnam. A Europa, trigaren una mica més en arribar; quan ho van fer, van començar per manifestar-se com una extensió dels moviments veïnals de lluites urbanes per a la millora de les condicions de vida en els barris perifèrics de les ciutats industrials o de les reivindicacions contra el “colonialisme interior” d’alguns estats o algunes empreses multinacionals. Tanmateix, tampoc hi faltaven alguns antecedents, com la ‘Campanya per al Desarmament Nuclear’ promoguda a Gran Bretanya per Bertrand Russell, entre d’altres, o tot el moviment proteccionista, particularment actiu a Gran Bretanya, Suïssa i els Països Baixos d’ençà de la fi de la Segona Guerra Mundial (el 1948 s’havia fundat la UICN, *The World Conservation Union*). En qualsevol, cas les revoltes estudiantils de 1967-68 als Estats Units i Europa suposaren el tret de sortida de tota una colla de moviments alternatius que revestiren múltiples formes, entre els quals l’ecologisme –de fet, potser caldria parlar dels ecologismes– seria un dels que més camí estava destinat a fer.

En un ordre de coses ben diferent, aquells eren també els anys de la cursa espacial, gràcies a la qual, a començaments de l’any 1970 apareixia a les portades d’un gran nombre de revistes d’arreu del món una fotografia destinada a marcar una fita en la història: la primera fotografia presa des de l’espai del planeta sencer. Tot d’una es feia palès com n’era de limitat i fràgil el suport material de la vida i els humans. Hom començava a parlar de la nau espacial Terra, una metàfora que feu fortuna fins i tot en els ambients de les conferències internacionals. A més a més, ben aviat l’observació de la Terra des de l’espai esdevindria un instrument gairebé rutinari dels estudis sobre recursos naturals i usos del sòl, al marge de les seves aplicacions militars –les primeres que es desenvoluparen–, gràcies a la sèrie de satèl·lits LANDSAT (Camarasa 1986, p. 41-52).

Deixant de banda el seminal *Silent spring*, de Carson, entre 1967 i 1973 apareixen algunes obres tan significatives per als inicis del debat sobre el medi ambient com el llibre de Barry Commoner *Science and survival* (Commoner 1967), el de

2. Traduccions dels llibres citats (n. de l’e.):

COMMONER, Barry. *Ciencia y supervivencia*. Barcelona: Plaza & Janés, 1975.

GEORGESCU-ROEGEN, Nicolae. *La ley de la entropía y el proceso económico*. Madrid: Fundación Argentaria: Visor, DL, 1996.

MEADOWS, Donella [et al.] Prólogo de Víctor L. Urquidí [traducción de M. Soledad Loeza de Graue]. *Los límites del crecimiento: informe al Club de Roma sobre el predicamento de la humanidad*. México, DF: Fondo de Cultura Económica, 1972.

WARD, Barbara & DUBOS, René. *Una sola tierra: el cuidado y conservación de un pequeño planeta*. México, DF: Fondo de Cultura Económica, 1972.

SCHUMACHER, E. F. *Lo pequeño es hermoso: por una sociedad y una técnica a la medida del hombre*. Madrid: H. Blume, 1978.

Max Nicholson *The environmental revolution* (Nicholson 1970), el de Nicolae Georgescu-Roegen *The entropy law and the economic process* (Georgescu-Roegen 1971), l'informe del *Massachusetts Institute of Technology* (MIT) per al Club de Roma sobre els límits del creixement *Limits to growth*, (Meadows 1972), l'informe de Barbara Ward i René Dubos a la Conferència Internacional sobre el Medi Ambient Humà d'Estocolm *Only one Earth* (Dubos 1972), el manifest de la revista britànica *The Ecologist* “*Blueprint of survival*” (*The Ecologist* 1972), el llibre d'E. F. Schumacher *Small is beautiful* (Schumacher 1973) i molts d'altres.²

No menys remarcable va ser el salt endavant de la ciència ecològica entorn d'aquells anys. Foren els anys –entre 1964 i 1974–, per exemple, del Programa Biològic Internacional (PBI). El PBI tingué un component ecològic important, en particular pel que fa al funcionalisme dels ecosistemes, a la vegada que fomentà una visió més interdisciplinària de la recerca ecològica. Les set seccions en que fou organitzat –productivitat de les comunitats terrestres, processos de producció en el medi terrestre i l'aquàtic, conservació de les comunitats terrestres, productivitat de les comunitats d'aigua dolça, productivitat de les comunitats marines, adaptabilitat humana i ús i gestió dels recursos biològics– ho mostren amb el simple enunciat dels seus títols. L'esforç de recerca d'aquest període es manifestà igualment en l'expansió dels estudis sobre teoria de sistemes i la seva aplicació als sistemes vius –en particular als ecosistemes–, procés del qual n'emergí una sofisticada ecologia matemàtica; una ecologia matemàtica de la qual els joves biòlegs catalans d'aquells anys en podíem tenir un tast de primera mà a les reunions d'ecologia matemàtica que organitzava Ramon Margalef, primer des de l'Institut d'Investigacions Pesqueres i després des de la càtedra (Margalef 1970, p. 1-148).

Fins i tot els polítics, si més no en alguns països –certament no a l'Estat espanyol dels darrers anys del franquisme–, començaven a incorporar els arguments ecològics al seu discurs. El primer de tots, el president nord-americà Richard Nixon, que dedicà la major part del discurs sobre l'estat de la Unió del 22 de gener de 1970 a qüestions ambientals. Gairebé al mateix temps, el febrer d'aquell any, el Consell d'Europa proclamava a Estrasburg l'Any Europeu de la Conservació de la Natura. Cal dir que aquesta aparent apropiació del discurs de protecció de la natura i de lluita contra la contaminació per part de les dretes provocà inicialment moltes malfrances amb l'ecologisme emergent, que titllava despectivament d'”ideologia ecològica” (Paccino 1972) una gran part de les esquerres europees “ortodoxes” d'orientació marxista, encara que no faltaren veus –sobretot procedents de la nova esquerra emergent a partir de les lluites urbanes o dels moviments estudiantils de 1968 –força més sensibles al potencial de l'ecologisme com a base per a una crítica radical del sistema capitalista (Zaldivar 1974, p. 67-98).

3. El context local dels Països Catalans: les grans esperances del franquisme tardà

I a casa nostra? No cal dir que els darrers anys del franquisme –a grans trets, la segona meitat dels anys seixanta i la primera dels setanta– foren uns anys de radicals transformacions en l'àmbit social, econòmic, cultural i territorial als Països Catalans. Es va produir un gran creixement demogràfic fruit de la immigració, un espectacular creixement econòmic, un desordenat creixement urbà, l'aparició del fenomen de la segona residència i l'explosió del turisme de sol i platja. Tot plegat, en un marc polític –la dictadura franquista– d'absència de llibertats, però en el qual les transformacions socials anaven erosionant petits espais per a una convivència més lliure i creativa que la que propiciava el règim. A la Catalunya Nord el marc polític era òbviamment diferent, però en aquells anys, tot i viure sota un règim de llibertats –poc o molt mitigades durant els primers anys de la V República, sota el comandament del general Charles de Gaulle–, el desenvolupament econòmic de l'Estat francès la marginava com a la resta de les regions perifèriques meridionals, esdevingudes terra d'emigració. La Catalunya Nord patia així els problemes demogràfics contraris als de les comarques industrials del Principat, el País Valencià o els centres turístics de les Illes: despoblament i envel·liment de la població. Això no impedia, tanmateix, l'arrencada de projectes especulatius de desenvolupament residencial i turístic, tant a la costa del Rosselló com al rerepaís de les Alberes o els Aspres.

Dels aspectes que més ens interessien per emmarcar l'emergència del *Llibre blanc* cal assenyalar el ressò que obtenien entre nosaltres els moviments alternatius nord-americans i europeus dels anys seixanta. El del 'maig francès' de 1968 fou molt considerable, i encara més a la Catalunya Nord, on de forma paral·lela a les reivindicacions nacionals, alguns grups esquerrans nacionalistes propugnaven la defensa davant dels grans programes de desenvolupament turístic del litoral del golf de Lleó, de l'especulació del sòl forestal que començava a donar-se en indrets privilegiats del vessant nord de les Alberes (la *Vallée Heureuse* de la Farga de Sureda, per exemple) o de l'ocupació –per part de l'exèrcit– de grans extensions de pastures comunals al massís del Carlit com a camps de maniobres. Al sud de les Alberes, sota el franquisme, el que posava les primeres llavors d'allò que de moment no era ni un futurible eren les lluites pels equipaments als barris construïts a cremadent per allotjar la creixent immigració. En canvi, la destrossa que s'estava fent amb la cons-

3. A tall d'exemple, es pot esmentar el ditiràmbic tractament que fa Josep Iglésies de l'expectativa de la inauguració de Vandellòs 1 en el volum III de la *Geografia de Catalunya* d'AEDOS (Iglésies 1974, p. 235), un text escrit mentre encara estava en construcció aquesta central nuclear.

trucció d'urbanitzacions als espais naturals més remarcables de la rodalia de Barcelona encara suscitava escassa inquietud, excepte en alguns nuclis sensibilitzats.

Es tractava d'uns nuclis potser numèricament insignificants, però socialment significatius, ja que enllaçaven amb una tradició d'arrels centenàries: la de l'excursionisme científic. El llibre de Martí Henneberg publicat el 1994 m'excusa d'entrar en detalls respecte als inicis i els interessos científics del moviment excursionista català anterior a la Guerra Civil de 1936-39. Després de la guerra, les circumstàncies polítiques feren limitar les activitats culturals dels centres excursionistes supervivents, mentre que es reforçava la seva dimensió esportiva (controlada pel *Movimiento*, el partit únic del franquisme). Així i tot, determinades pràctiques esportives –com l'espeleologia– prengueren de manera molt natural una orientació científica paral·lela (Iglésias 1964), mentre que l'activitat purament excursionista incloïa gairebé sempre objectius amb una significació cultural o científica (recollida de fòssils, visites a monuments, observació d'animals o dels seus rastres, coneixement de la flora, etc). Dels cercles dels espeleòlegs del Centre Excursionista de Catalunya i d'altres entitats excursionistes barcelonines en sortiria l'octubre de 1972 el primer crit d'alarma pel projecte de l'Ajuntament de Barcelona, governat encara per Josep M. de Porcioles, de crear un gran abocador d'escombraries al massís de Garraf, que amb tota raó es pot considerar que obre el cicle de les reivindicacions més pròpiament ambientals a Catalunya (cal pensar que la instal·lació de la primera central nuclear catalana, Vandellòs-1, que havia començat a funcionar aquell mateix any, amb prou feines havia suscitat reaccions de rebuig, ans al contrari).³

Del moviment excursionista i de la iniciativa d'un grup de joves universitaris implicats en el catalanisme naixent del pas del segle XIX al XX havia nascut precisament el 1899 la Institució Catalana d'Història Natural (ICHN), que seria la promotora del *Llibre blanc*. La ICHN, després d'una prolongada etapa de forçós silenci públic, només interrompuda fugaçment el 1949 per una discreta celebració del cinquantenari de l'entitat, reprenia el febrer de 1972 les seves sessions públiques. El desembre d'aquell mateix any es reconstituïa formalment i escollia consell directiu. Tot això, en l'ambigua situació de semi-clandestinitat en què es movien en aquells anys les societats filials de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), mai formalment dissoltes ni mai formalment autoritzades per les autoritats franquistes. De fet, amb la llei llavors vigent a la mà, les reunions de la ICHN eren clandestines i fer-se'n soci suposava incórrer en *asociación ilícita*. Convé recordar-ho per al coneixement dels qui no ho van viure, però també per refrescar la memòria dels qui ho van viure i avui sembla que no se n'haguessin assabentat.

Per altra banda, la ICHN, a diferència d'altres filials de l'IEC, s'ha caracteritzat des dels seus orígens per acollir eclècticament tant naturalistes “professionals” com “afec-

cionats”, actitud que es mantingué en la represa de 1972. De fet, entre els seus fundadors no n’hi havia ni un de naturalista “professional”, sense comptar que qualificar els naturalistes de “professionals” o “aficionats” és relativitzar molt. Entre els naturalistes “professionals”, són pocs els que –estrictament parlant– es poden considerar allò que correntment s’entén per naturalista, ja que es tracta més aviat de científics de laboratori que no de camp, o es dediquen a especialitats que no són les que pròpiament se solen considerar més naturalistes. Entre els naturalistes “aficionats”, en canvi, n’hi ha que –tot i no tenir una titulació universitària o tenir-la en rams molt allunyats dels més pròpiament naturalistes– tenen més experiència en algun camp de la història natural que molts professionals. La represa de la ICHN es va produir fonamentalment gràcies a la confluència d’interessos d’un grup d’universitaris de les seccions de Ciències biològiques i Ciències geològiques de la UB i al seu esforç per retrobar-se amb el passat –anterior a la Guerra Civil– de les respectives disciplines; era una més de les moltes manifestacions de renovació de la universitat a Catalunya i a tot l’Estat espanyol en el pas dels anys seixanta als setanta, que podríem fer arrencar de la ‘Caputxinada’ (març de 1966) i que es mantindria fins als primers anys de la transició. Aquells universitaris trobaren, a més a més, alguns aficionats qualificats fent-los costat amb entusiasme, des d’ornitòlegs fins a boletaires o des de col·leccionistes de fòssils fins a espeleòlegs aficionats a la zoologia de les cavitats que visitaven.

Cal afegir que a la secció de Ciències biològiques de la Facultat de Ciències de la UB, aquella renovació no afectava únicament el lògic relleu generacional dels escafalons inferiors del professorat. A la segona meitat dels anys seixanta, una bona part dels catedràtics encara eren relativament joves; alguns s’havien incorporat molt recentment a la càtedra i connectaven molt ostensiblement amb les inquietuds de l’alumnat i els seus més joves col·legues. A més, el 1967 s’hi havia incorporat el primer catedràtic d’ecologia de l’estat espanyol: Ramon Margalef. Va ser una incorporació veritablement decisiva per a la consolidació d’una escola ecològica, que tindria en el *Llibre blanc* una de les seves primeres manifestacions col·lectives. Fou decisiva, sobretot, perquè ja al 1967 Ramon Margalef figurava per dret propi a l’elit mundial de l’ecologia, si més no, d’ençà de les seves aportacions a l’aplicació de la teoria de la informació a l’ecologia, que havien estat el tema del seu discurs d’entrada a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (Margalef 1957, p. 373-449); gairebé immediatament es va publicar en anglès per una de les més prestigioses revistes de teoria de sistemes. La importància d’aquesta publicació, gairebé desconeguda entre nosaltres, ha fet dir a McIntosh (1985) que la maduració del concepte d’ecosistema es va fonamentar, durant la segona meitat dels anys cinquanta i al llarg dels seixanta, en els conceptes energètics desenvolupats pels germans Odum i en l’aplicació de la teoria de la informació tal com la proposà Margalef, judicis que compar-

teix Golley (1993) en la seva història del concepte d'ecosistema. L'article "*On certain unifying principles in ecology*" (Margalef 1963, p. 357-374), publicat el 1963 a la revista nord-americana *American naturality*, ha estat un dels més citats de la història de l'ecologia. Tot i que acabés d'incorporar-se a la càtedra, Margalef tampoc no era novell en l'ensenyament universitari, ja que des del 1963 –encara que fos als locals de l'Institut d'Investigacions Pesqueres (CSIC)– donava classe de dues assignatures optatives dels darrers cursos de Ciències Biològiques: Biologia Marina i Ecologia. Això vol dir que un cert nombre dels biòlegs sortits de la UB a partir de 1963 podien gaudir d'una formació en ecologia del més alt nivell. A partir de 1967, a més, tingué oportunitat de consolidar-se una veritable escola ecològica a l'entorn de Margalef, de la qual ens sentim partícips pràcticament tots els que ens dediquem a aquest ram a Catalunya –també a la resta de l'estat i d'altres països, principalment latinoamericans–; així, som sovint reconeguts per col·legues de formació diferent.

Cal remarcar que la figura de Margalef surt també del món de l'excursionisme i de l'entorn de la ICHN en els anys que precediren la Guerra Civil. Encara molt jove, abans de ser mobilitzat el 1938 amb la famosa "lleva del biberó", havia col·leccionat plantes i insectes, s'havia interessat per l'observació dels organismes aquàtics amb un petit microscopi i freqüentava les biblioteques del Centre Excursionista de Catalunya i de la ICHN. Acabada la guerra, ja des del 1939 mateix començà a recollir mostres d'aigües que estudiava a casa seva, amb un microscopi que ell mateix s'havia construït, o a l'Institut Botànic.

La carrera de Ramon Margalef és prodigiosa. Una segona mobilització, en aquest cas per part de l'exèrcit vencedor, el duqué dos anys a Mallorca, on entrà en contacte amb Miquel Massutí –director de l'Institut Oceanogràfic de Ciutat de Mallorca–, que l'inicià en l'estudi del plàncton marí. Retornat definitivament a la vida civil el 1943, quan encara no havia ni començat el batxillerat, va publicar els seus primers treballs científics, alhora que un llibre de divulgació sobre el plàncton que encara avui és una petita meravella: *Donde empieza la vida* (Margalef 1943). El suport decidit de Karl Faust (1874-1952) –el fundador del Jardí Botànic Marimurtra de Blanes–, li donà l'ocasió de passar uns mesos a l'Estació Zoològica de Nàpols el 1948, d'assistir al Congrés Internacional de Limnologia de Zuric i de visitar Josias Braun-Blanquet a Montpeller, el creador de la fitosociologia. El suport igualment efectiu de Francisco García del Cid (1897-1965) li aconseguí una modesta beca del CSIC adscrita a l'Instituto de Biología Aplicada, que li va permetre prosseguir les seves recerques limnològiques i oceanogràfiques mentre feia els seus estudis de batxillerat i ciències naturals. A partir de 1951, ja flamant llicenciat, col·laborà amb García del Cid en la posada en marxa de l'Institut d'Investigacions Pesqueres. Cinc anys més tard, a la reunió de la *Scripps Institution*

of *Oceanography* a La Jolla (Califòrnia), rebé el reconeixement de la comunitat internacional d'ecòlegs com un dels seus capdavanters, reconeixement que quedaria confirmat el 1957 amb la rebuda dispensada al seu discurs d'entrada a la Reial Acadèmia de Ciències de Barcelona.

Per completar el panorama del context en què es va gestar el *Llibre blanc* cal afegir que fins i tot entre els responsables polítics del planejament urbanístic i territorial de l'estat franquista havia aparegut –a partir dels anys seixanta– un cert interès pels espais naturals, generalment en termes purament paisatgístics, amb una actualització de les disposicions legals anteriors a la República, encara que ni a l'escala ni amb el ressò d'altres països. L'any 1971, per actualitzar poc o molt la seva façana, el govern franquista va reorganitzar parcialment el Ministeri d'Agricultura per crear l'*Instituto para la Conservación de la Naturaleza* (ICONA); entre les darreres lleis aprovades per les Corts franquistes, van figurar la del sòl i la d'espais naturals protegits (una i altra promulgades el 2 de maig de 1975). En la pràctica, dels plans generals aprovats abans de l'entrada en vigor d'aquella reforma de la llei del sòl, si per alguna cosa es feia referència a espais naturals era per tractar-los a manera d'espais verds. Una primera excepció a casa nostra va ser el Pla General d'Ordenació de la Província de Barcelona (1963), que preveia 14 espais qualificats de parc natural en aquesta demarcació. La Secció d'Urbanisme i Habitatge de la Diputació barcelonina va començar a treballar en la delimitació d'aquests espais; en aquesta activitat hi trobem, novament, homes arrelats a la tradició excursionista, com Francesc Gurri o Lluís Paluzie.

L'any 1972 es va donar un canvi qualitatiu amb dues iniciatives d'Albert Serratos, llavors sotsgerent de la Comissió d'Urbanisme i Serveis Comuns de Barcelona i altres Municipis. La primera va ser constituir, en el marc de la llavors anomenada Comissió mixta de Coordinació estadística –remota antecessora del que avui és l'Institut d'Estadística de Catalunya–, una subcomissió que s'anomenà de Medi Ambient, encara que la seva funció primordial era promoure i donar suport a tota mena d'activitats relacionades amb la percepció remota i les seves aplicacions al territori de Catalunya; n'actuava de ponent el mateix Albert Serratos i de coordinador Josep M. Obiols, i hi participàvem Jaume Bech, Maria de Bolòs, Josep M. Camarasa, Lluís Carreño, Enric Lluch, Lluís Solé Sugranyes, Jaume Terradas, Josep Trilla i Joan Vilà Valentí (posteriorment, Jaume Calvet va substituir Lluís Solé Sugranyes i Josep M. Panareda, Maria de Bolòs). La segona d'aquestes iniciatives va encarregar al Departament de Botànica de la Facultat de Ciències de la UB un estudi del patrimoni natural del territori de la competència d'aquella Comissió; un encàrrec que recauria en un equip que l'autor d'aquest text va tenir el goig d'encapçalar, amb Ramon Folch i Ramon M. Masalles com a principals col·laboradors (Camarasa; Folch; Masalles 1977, 1979).

Fins i tot en el món empresarial, encara que amb unes actituds que avui semblarien paleolítiques als més tebis en matèria de preservació ambiental, s'organitzaren –a partir de 1971– en el marc de les jornades tècniques de la Fira de Barcelona, unes *Jornadas técnicas sobre el Medio Ambiente*; la publicació de les seves conclusions, si més no durant els primers anys, anaren a cura del Servei d'Estudis de Banca Catalana. Els aires del temps bufaven fins i tot per a personatges com Andreu Ribera Rovira, president de la *Cámara de Comercio Industria y Navegación de Barcelona*; les seves manifestacions en aquelles jornades eren un blanc ideal per als incipients ecologistes de principis dels anys setanta, per exemple quan declarava emfàticament que la contaminació era el resultat inevitable de satisfer la demanda de determinats productes (en particular, és clar, la que ell mateix ocasionava amb la seva indústria metal·lúrgica).

4. La situació urbanística i territorial de principis dels anys setanta als Països Catalans

La situació de l'urbanisme i l'ordenació del territori als Països Catalans a l'inici dels anys setanta –a desgrat dels tímids intents de redreçament esmentats– era catastròfica; en particular, quant als equipaments urbans i el total desgavell de la implantació de les urbanitzacions de segona residència en el territori. La concentració de desastres era particularment descoratjadora a la perifèria barcelonina, les àrees costaneres i la corona metropolitana situada a menys d'una hora de cotxe de Barcelona. Són els anys en què balearització esdevingué sinònim de desenvolupament turístic desordenat, tot i que bona part del Migjorn valencià, determinats municipis de la costa del Principat o la costa de la Marenda tenien poc a envejar a la badia de Palma o Eivissa, a punt del desenvolupament turístic catastròfic per al patrimoni natural. Els *Planes de Desarrollo* del franquisme tecnocràtic veien en el turisme, abans de res, un mitjà formidable d'obtenir divises; no hi havia res prou important per no ser sacrificat a tan noble objectiu. El *III Plan de Desarrollo* (1971) preveia, entre d'altres coses, divuit “*grandes zonas turísticas*”, sis de les quals corresponien als Països Catalans. La memòria del Pla les descrivia com:

“Concentraciones de grandes hoteles, segundas residencias, apartamentos y otras edificaciones permanentes que sin práctica solución de continuidad acogen más de 150.000 personas entre residentes permanentes y temporales” (Servicio de Estudios en Barcelona del Banco Urquijo 1972, p. 130)

Una descripció que avui ens posa els pèls de punta, però que era jutjada com a extremadament positiva pels responsables del turisme i del desenvolupament a

l'Espanya dels anys seixanta i setanta. Les “grans zones turístiques” previstes en aquell Pla als Països Catalans eren la Costa Brava, el Maresme, la costa mediterrània des de Sitges a Cambrils i de Vinaròs a Castelló, els nuclis turístics de l'entorn de València, les costes llewantines de Sueca a Xàvia, de Calp a la Vilajoiosa i del Campello a Torrevella, i les illes Balears. En realitat, enumerar aquestes zones turístiques cap a l'any 1971, més que proposar-ne la planificació era reconèixer-ne l'existència per obra i gràcia del desgavell urbanístic anterior. La proliferació de plans parcials –molt sovint especulatius, tant industrials com de segona residència a les àrees periurbanes o metropolitanes, aprovats o simplement tolerats pels ajuntaments de l'època– acabaven de consolidar el desgavell.

Per altra banda, la major part de les transformacions més rellevants s'havien produït en un període de temps relativament curt: entre 1965 i 1973, gairebé un 3% del territori de Catalunya va passar de rústic a urbanitzat. Aquestes precisions quantitatives s'han conegut més tard gràcies als avenços de la percepció remota i la cartografia, tot i que no calien mesures gaire precises per advertir el procés de degradació al qual estava sotmès el territori, enmig d'una indiferència generalitzada i sovint amb la complicitat de les autoritats del moment. El cas és que els fets eren ja prou manifestos el 1970 com perquè Xavier Llimona i l'autor d'aquest text, amb l'ajut de Josep Travé –del Laboratori Aragó de Banyuls de la Marenda, que ens facilità les dades de la Catalunya Nord–, donéssim un primer curset improvisat sobre “Ecologia i conservació de la natura” a la III Universitat Catalana d'Estiu, on ens feiem ressò de la situació.

Entre les administracions públiques del moment, tal com ja s'ha esmentat, només la Diputació de Barcelona (a partir del Pla provincial de 1963) i la Comissió d'Urbanisme i Serveis Comuns de Barcelona i altres Municipis havien mostrat alguna sensibilitat per les qüestions ambientals abans de 1973. En tot cas, el tema de la planificació urbanística en els anys del franquisme –si més no quant a la Catalunya estatutària– ja ha estat tractat en una altra de les ponències i no escau repetir aquí el que ja s'ha dit.⁴

4. Vegeu el capítol de Juli Esteban en aquest mateix llibre: “Crisi i ordenació de l'àrea metropolitana de Barcelona, 1953-1976.”

5. La gènesi del *Llibre blanc*

Vet aquí, doncs, les condicions en què apareixia el *Llibre blanc*; un nucli de naturalistes catalans amb una formació ecològica solvent prenia consciència per primera vegada d'allò que podia aportar a l'ordenació del propi territori, que va trobar uns interlocutors propicis a escoltar-los en l'àmbit de l'urbanisme. Tot això, just en un moment en què la situació territorial –com la política– imposava a qualsevol consciència desperta l'imperatiu moral d'actuar, en la mesura de les pròpies capacitats, en el sentit de redreçar el país en tots els aspectes. Ho deixa ben clar el manifest que obre el *Llibre blanc*: “Al país, amb l'esperança d'ésser-li útils”.

Tanmateix, abans de parlar de l'aparició del *Llibre blanc*, potser convé parlar de la seva gènesi. Aquí, el lector sí que haurà d'excusar algunes incursions autobiogràfiques o narracions poc o molt subjectives d'esdeveniments que l'autor va presenciar o en què hi va participar d'una manera o d'una altra. La mateixa presentació del *Llibre blanc* –escrita per Ramon Folch– ho explica succintament: el *Llibre blanc* partia d'una idea inicial de l'ornitòleg Joaquim Maluquer i Sostres en el moment de la represa de la ICHN, que l'acceptà amb entusiasme; l'execució d'aquesta idea es confià a qui era llavors el seu secretari, precisament Ramon Folch. La presentació situa al mes de gener de 1973 la proposta de Maluquer.

La memòria de l'autor, refrescada amb converses recents amb Joaquim Maluquer i Ramon Folch, permet afegir algunes precisions. De fet, des de feia ja temps –el 1972–, Joaquim Maluquer portava de cap un inventari de la fauna amenaçada per les transformacions que estava experimentant el territori a Catalunya; molt especialment, el costaner. La presa de possessió del primer Consell directiu electe de la ICHN d'ençà dels anys trenta –el desembre de 1972– i la crida que feu als socis per aportar idees de cara a les activitats li semblà una oportunitat idònia per donar concreció a aquell projecte; així ho exposà a Francesc Español, director del Museu de Zoologia de Barcelona i flamant president electe de la ICHN. El 10 de gener de 1973, després d'una sessió científica al Palau Dalmau –la primera convocada per aquella primera Junta directiva electa de la ICHN–, Francesc Español presentà Ramon Folch a Joaquim Maluquer, que encara no es coneixien, i comentà la idea de l'inventari que Maluquer li havia exposat prèviament. Folch l'acollí amb entusiasme, mentre alguns dels altres assistents també hi assentiren amb interès.

Ben aviat, però, Folch, Masalles i l'autor d'aquest text, que estàvem començant el nostre estudi del patrimoni natural de la “comarca” de Barcelona i defensàvem una aproximació menys descriptiva i més quantitativa de la problemàtica ambiental en els sistemes terrestres –més acostada a la que ja es duia a terme en els ecosistemes aquàtics des del Departament d'Ecologia, que dirigia Margalef–, objectàvem que

potser ja no era el moment de plantejar-se una “conservació de la natura” o una “protecció de la fauna” en alguns espais singulars com parcs nacionals, reserves integrals o santuaris faunístics, sinó el d’una “gestió de la natura”, que es plantegés com a objecte la totalitat dels espais, sense excloure’n els més humanitzats. Així començà a prendre forma la idea del *Llibre blanc*, en erigir-se Ramon Folch –com a secretari de la ICHN– en defensor de la idea al si del Consell directiu. La conjunció de la preocupació de Maluquer per la fauna amenaçada, la de l’equip de botànics que executàvem l’encàrrec d’Albert Serratosa sobre el patrimoni natural de la “comarca” de Barcelona per una planificació que tingués en compte els valors naturals del territori i el mestratge teòric de Margalef resultaren cabdals. La disponibilitat –i la capacitat– de Ramon Folch per posar-se al capdavant del projecte i impulsar-lo acabaria per donar-li la forma definitiva.

El primer esment públic del *Llibre blanc*, però, no arribaria fins a l’octubre de 1973, en una circular que la ICHN va fer arribar als seus membres, amb motiu de la represa del curs. Hom els assabentava del projecte d’elaborar “un *Llibre blanc* de la Natura al nostre país”, pel qual ja es comptava “amb un acord formal d’ajut econòmic per part d’Òmnium Cultural” i del qual s’esperava poder ampliar detalls ben aviat. Aquesta ampliació es va anunciar en la memòria d’activitats del mes de desembre d’aquell any, on es donava compte d’haver obtingut un ajut d’Òmnium Cultural de 115.000 ptes., “per cobrir les despeses de gestió de l’obra”. D’aquests diners, d’una petita part del pressupost de l’estudi del patrimoni natural de la “comarca” de Barcelona, d’algunes aportacions del Servei d’Estudis de Banca Catalana, de la Fundació Carulla-Font, de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d’Estalvis i del voluntarisme de tots els autors –i també, tot s’ha de dir, de l’editora, Editorial Barcino– en va sortir el *Llibre blanc*.

Tal com diu la presentació, el següent pas formal fou convocar un primer grup de possibles col·laboradors per assabentar-los del projecte i demanar-los d’aportar “tota mena d’idees, suggeriments, temes i noms de possibles col·laboradors”; un grup germinal de 18 persones “capaces d’entendre el projecte i d’engrescar-s’hi”. Les característiques definitòries de com havia de ser el *Llibre blanc* eren expressades en quatre punts:

1. Una obra de redacció col·lectiva, que recollís la col·laboració d’especialistes diversos, que estant en condicions, s’avinguessin a participar-hi graciosament. Cada autor s’ocuparia d’una part, que bo i respectant el canemàs i els punts programàtics de l’obra, plantejaria lliurement i de la qual n’assumiria la responsabilitat conceptual.

2. Una obra concebuda amb rigor i seriositat, allunyada tant de tremendismes com d’èxtasis, plenament responsable. El caràcter revulsiu i sensibilitzador davant dels greus problemes que en el terreny de la gestió de la natura se’n plantegen, particu-

larment en les zones més densament poblades del nostre país, ha de desprendre's de l'exposició raonada dels fets, més que no pas de ditirambes arrauxats. Es tractava de reflectir serenament –la qual cosa no volia dir amb desmenjament– la nostra realitat.

3. Una obra capaç d'interessar el gran públic (el gran públic mínimament culte i amb interessos, és clar) i, alhora, de no fer somriure l'especialista. Si voleu, una obra d'esperit divulgador, però no una obra que pren els destinataris per a infants mentals. Una obra que contingui informació accessòria (quadres, esquemes, dades diverses) d'interès elevat fins i tot per a l'especialista. No cal dir que la documentació gràfica ha d'ésser present; cal comptar-hi i repenjar-s'hi a l'hora de concebre els articles.

4. Una obra globalitzadora, que permetés tractar tant els aspectes zoològics com els botànics, els geològics i que els tractés no amb mentalitat conservacionista, sinó amb mentalitat *ordenacionista*: no només cal conservar indrets i espècies, sinó que també cal racionalitzar el tractament de les zones o espècies no especialment protegides. El *Llibre blanc* no havia d'evocar arcàdies perdudes, sinó demostrar que la gestió de la natura (conservació i explotació racional) era un dels principals problemes amb els quals s'enfrontava en aquell moment, massa alegrement, per cert, la Humanitat. I això el *Llibre blanc* ho havia de fer per als nostres països, amb els nostres problemes, a partir del nostre treball.

Així, doncs, des de la seva concepció, el *Llibre blanc* anticipava –sense ser-ne conscient– el concepte de desenvolupament sostenible, avui de plena actualitat. Anticipava també els informes sobre l'estat ambiental d'un país o del planeta sencer, que en anys més recents han proliferat; això sí, amb un plantejament molt més arrelat al territori concret del qual s'ocupava.

La llista dels primers convocats era també significativa. Cinc botànics –Oriol de Bolòs, Josep M. Camarasa, Ramon Folch, Ramon M. Masalles i Josep Vigo–; el primer i el darrer, representatius de la tradició florística i fitosociològica, que podríem considerar la ciència normal del ram a casa nostra; els altres tres –els joves–, que havien començat el primer treball aplicat de cartografia de la vegetació i diagnòstic de l'estat del patrimoni natural de l'espai més problemàtic de tot el país des d'aquest punt de vista: la “comarca” de Barcelona.

Cinc zòlegs –Adrià Casinos, Francesc Español, Enric Gadea, Joaquim Gosàlbez i Joaquim Maluquer–; en aquest cas, els representants de la tradició eren Español –director del Museu de Zoologia i president de la ICHN– i Enric Gadea –catedràtic i cap del Departament de Zoologia de la UB–; Casinos i Gosàlbez eren els representants de la renovació i Maluquer –a més d'haver estat l'inspirador de la idea– era un dels ornitòlegs aficionats de més alta competència del país.

Quatre geòlegs –Josep M. Obiols, Joan Rossell, Lluís Solé Sabarís i Josep Trilla–; en aquest cas, amb Solé Sabarís com a representant de la tradició i Joan Rossell i Josep Trilla de la renovació; el paper de Josep M. Obiols (posteriorment més conegut com a Raimon Obiols) era el de vincular el *Llibre blanc* amb la Subcomissió de Medi Ambient del Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya; el seu llarg empresonament a partir d'octubre de 1974 li impediria figurar entre els autors efectius del *Llibre blanc*, però el lligam amb la Subcomissió de Medi Ambient quedà assegurada per un nodrit grup de participants en la redacció.

Tres ecòlegs –Ramon Margalef, Jaume Terradas i Lluís Trabaud– i un pedòleg –Jaume Bech– completaven el grup. Es tractava, doncs, d'una tria feta amb la màxima cura per tal de no marginar cap sensibilitat, però alhora per assegurar la viabilitat del projecte, convocant des del primer moment persones que se sabia positivament que hi podien connectar.

En una segona reunió –presidida per Oriol de Bolòs i en la qual va tocar a l'autor d'aquest text actuar de secretari per l'absència incidental de Ramon Folch– es va discutir la proposta d'índex definitiu. En aquesta reunió, es va plantejar l'interès per incorporar a la redacció persones que s'ocupessin de la gestió del territori, però el sentir general hi fou contrari. Encara era massa gran la distància que separava els llenguatges i les pràctiques d'urbanistes, enginyers forestals o, en general, del personal vinculat amb l'administració dels temes territorials, dels naturalistes que es disposaven a redactar l'índex del *Llibre blanc*. Es tractava, és clar, de l'índex definitiu en les seves línies generals –que es respectaren força en la versió final–, però encara susceptible de modificacions en alguns punts concrets.

En tot cas, va ser a partir d'aquest índex que es van fer formalment els encàrrecs als autors, a finals de maig d'aquell any 1974. Hom els demanava d'enllestir-los abans d'octubre d'aquell mateix any, per tal de permetre la secretaria de redacció la necessària refosa (que en molts casos requeria prèviament d'una traducció, atesa l'escassa perícia en l'ús del català escrit de la majoria dels autors). Arribaren efectivament els textos al llarg de la tardor i Ramon Folch els posà en solfa a l'hivern. El fet és que –només a manca del text de les conclusions– el març de 1975 es posava a disposició dels autors l'esborrany del text definitiu, per tal d'incorporar-hi esmenes i addicions. Finalment, el mes de maig es va fer la presentació en una memorable sessió conjunta de la Institució Catalana d'Història Natural i la Societat Catalana de Biologia en el Laboratori Aragó de Banyuls de la Marenda. Encara trigaria prop d'un any a aparèixer, però el text del *Llibre blanc* s'havia acabat d'establir realment abans del començament del curs 1975-76. Les lògiques dificultats del procés editorial –a causa de la precarietat de mitjans de la ICHN– i el desig de fer coincidir la seva aparició amb una data assenyalada com la diada de Sant Jordi en retardaren l'aparició encara uns mesos més.

6. Els continguts del *Llibre blanc*

Potser no caldria fer una descripció de la traça i el contingut del *Llibre blanc*, que en la seva segona edició encara és un llibre present a les llibreries, que qualsevol es pot comprar per poc preu. Tanmateix, la fidelitat a l'encàrrec rebut sí que exigeix una descripció succinta i un cert judici crític, referits fonamentalment a la primera edició però abastant també les modificacions introduïdes a la segona.

El *Llibre blanc* consta de quatre parts de desigual extensió i característiques, precedides d'una "Presentació" i una relació de col·laboradors i seguides d'una bibliografia i un apèndix documental. La primera part –"Bases ecològiques per a una gestió de la natura", a càrrec de Ramon Margalef– la constitueixen quaranta pàgines imprescindibles encara avui per a qualsevol que vulgui intervenir en el territori amb coneixement de causa (i no únicament als Països Catalans); per això mateix, amb molt bon criteri, no se'n modificà ni una coma en la segona edició. La segona part conté una descripció de les "Característiques i problemes generals de la natura als Països Catalans". La tercera, la més extensa amb més de dues-centes pàgines, conté pròpiament l'inventari de les "Espècies o grups amenaçats", per una banda, i de les "Zones amenaçades o conflictives", per l'altra. La quarta, finalment, sota el títol "Per una gestió de la natura als Països Catalans", recull un inventari de la legislació protectora existent, de les delimitacions d'espais protegits efectuades i en curs i unes orientacions i directrius generals per a una gestió ecològica als Països Catalans, a càrrec de Jaume Terradas i Ramon Folch.

El mateix Ramon Folch –en un "Advertiment a la segona edició" (que precedeix, en aquesta segona edició, a la "Presentació" de la primera, que es publica sense cap modificació)– ha fet justícia a alguns excessos o flaqueses de la primera, bo i remarcant amb satisfacció com el cos doctrinal de l'obra havia aguantat perfectament els deu anys transcorreguts i la revisió acurada del text, plana per plana. Només en algunes ocasions, diu Folch, "un respecte massa sacralitzat per l'«ordre natural» [...] tenyeix [...] el text de bucolisme o amara de vaguetat les consignes d'actuació territorial [...]: que serveixi això per a fer la balançada a tant respecte igualment sacralitzat per l'«ordre artificial» de massa tècnics barroers, desconexadors de la fragilitat d'aquest nostre món mediterrani". En altres casos, "alguns anatemes contra activitats circumstancialment –però no pas necessàriament– irrespectuoses contra el medi natural són [...] excessius, ingenus". Un judici, el de Ramon Folch, completament just. L'autor mateix, tot i haver estat un dels menys *sacralitzadors* de tots els redactors del *Llibre blanc*, s'ha d'acusar d'alguns d'aquests pecats; algun, ni tan sols s'ha esmenat del tot en la segona edició, com la rotunda afirmació del començament del capítol dedicat a les grans concentracions urbanes i industrials, segons la

qual el problema d'aquestes concentracions en relació amb la natura es redueix a: "no n'hi ha". Relliscades de joventut! Foren excessos del llenguatge de qui sap que ha de cridar molt fort perquè algú l'escolti. El que de debò es dedueix del text és que de natura n'hi ha a tot arreu, que els humans mateixos en som part i que, precisament per ser-ne la fracció conscient, som part especialment responsable de les pròpies accions quan aquestes han causat o en poden causar estralls.

Dit això, també cal fer-se ressò de l'encert i l'oportunisme amb els quals s'introduïa un concepte del qual ningú n'havia sentit a parlar i que ha estat una de les aportacions cabdals del *Llibre blanc*: el de gestió de la natura. La presentació de la primera edició deia que no era pas nou; pur eufemisme o modèstia exagerada de joves científics que ens sabíem marginals respecte als grans centres creadors de pensament. A tot estirar, n'havíem parlat en alguna conferència, en alguna classe, en algun seminari, mitja dotzena de persones. No era exactament allò que expressaven les locucions *aménagement du territoire* en francès o *wildlife management* en anglès; era una suma del que expressaven totes dues i encara alguna cosa més. Aquesta, precisament, era la proposta d'un llibre en el qual hi participaven una colla de persones ben intencionades, però que no havien ultrapassat –la majoria d'elles– el llinard d'allò que fins llavors s'anomenava "proteccionisme"; és a dir, voluntat de conservar les espècies i els paisatges més singulars pels seus valors estètics i patrimonials. Uns i altres encara pecàvem més de presumptuosos que d'ingenus. La natura –mai no s'hi insistirà prou– no és quelcom extern als humans; per una banda, en som part, i per una altra, ens supera de molt. Ni podem protegir-la (de què?, d'ella mateixa?), ni gestionar-la. El que sí que podem fer és malmetre'n (o no) algunes parts, llevar-ne coses d'un lloc i traslladar-les a un altre o fer-la inhabitable a una escala local –o més general– per a algunes espècies, fins i tot la nostra. Aquí rau el problema: la natura, fins i tot la natura viva, la biosfera, és perfectament imaginable sense la presència de l'espècie humana; en realitat, n'ha prescindit molts milions d'anys sense majors inconvenients. Totes les altres espècies –incloses les d'homínids que han precedit la nostra– han tingut un origen evolutiu i una extinció, i no hi ha cap evidència que ens digui que la nostra espècie hagi de ser diferent en això. Potser només ens diferenciem pel fet de gaudir del dubtós avantatge de poder precipitar la nostra pròpia extinció.

Això recorda, entre altres coses, la primera part del *Llibre blanc*, redactada per Ramon Margalef, el mestre de tots els ecòlegs catalans d'avui. El que intentava fer aquest llibre era respondre a una pregunta: "Com continuar traient rendiment [de la natura] sense alterar excessivament el seu funcionament i sense deixar de conservar certes característiques que tant ens plauen?" Tot això, en un context en què "la Terra se'ns fa petita; els recursos de tota mena s'escorren i cada vegada serà més difi-

cil tenir-los en abundància”, però “cada un de nosaltres desitja i sovint aconseguix consumir cada vegada més recursos” cosa que “s’aconsegueix i es realitza de manera molt desigual, afegint un element ètic d’injustícia a un problema ja per ell mateix poc tractable”.

L’element clau que diferencia la teoria ecològica *margalefiana* de la d’altres ecòlegs és l’èmfasi en la importància de l’organització o diversitat en els ecosistemes, generalment expressada en termes d’informació. A la primera part del *Llibre blanc* ho expressa de la manera més planera:

“L’organització o diversitat de la Natura correspon al fet que la biomassa no és uniforme, hi ha plantes, animals, homes: hi ha moltes espècies de diversa importància numèrica, i l’ecosistema resulta de la interacció equilibrada entre totes ple-gades. Podem afegir dues coses: que tota organització viva consta de parts dife-rents, unes que es renoven més de pressa que les altres (per exemple la matèria de les plantes es renova més de pressa que la dels animals que se’n nodreixen) i que tota acció de l’home tendeix a reduir la diversitat de la natura amb què es posa en contacte.”

Potser és encara més clar com ho expressa en el seu llibre *La biosfera entre la ter-modinàmica y el juego*, publicat el 1980; és a dir, entre la primera i la segona edició del *Llibre blanc* (Margalef 1980):

“Hablamos de información o de forma, para referirnos a la manera como la energía y la materia se combinan y se extienden en el espacio. La palabra forma tiene una larga tradición en filosofía, en el sentido de algo añadido a la materia y que le da propiedades particulares y concretas. La forma sería diferente de una parte de la materia a otra. Este antiguo concepto de forma corresponde más o menos a una manera constructiva de entender el concepto más reciente de información, usándolo en un sentido amplio, quizás un poco más amplio, aunque no substancialmente diferente del sentido que tiene en la teoría usual de la información.”

Altrament dit:

“En un mundo que ya posea cierta estructura, cualquier interacción entre la materia y la energía –que significa un aumento de la entropía– modifica la estructura y hace que los cambios futuros sean algo más predecibles y no menos predecibles que en un momento anterior.”

En el *Llibre blanc* ho aplicava de forma explícita a la nostra espècie:

“L’home no és pas una excepció i no se l’ha de considerar fora de la Natura i afe-git a ella, sinó formant-ne part. Òbviament aquesta posició fou més indiscutible si cal en èpoques passades, en el Paleolític, i ho és encara en poblacions actuals que segueixen un règim de vida semblant al dels nostres avantpassats, com els pigmeus i alguns pocs altres grups humans. En aquest cas l’home viu com un altre primat

qualsevol, com un més dels grans simis, en equilibri amb el seu medi, amb un aliment molt variat, i no excedint gaire d'una població d'entorn d'un individu per km². Però, en considerar l'home actual, és innegable que alguna cosa s'ha d'afegir a aquest esquema tant senzill. [...] L'home acumula i transmet grans quantitats d'informació. A la transmissió genètica [compartida amb tots els éssers vius], s'afegeix una transmissió cultural, formada per tradició (instruments, cases, llibres, organització de l'espai).”

Alhora que fa explícit fins a quin punt hom s'enfrontava amb els problemes ambientals amb una mentalitat equivocada:

“La natura del procés cibernètic de regulació o *feedback* porta implícita una característica que hom tendeix a oblidar. De vegades hom pregunta quina és la màxima resistència d'un sistema, la màxima càrrega que pot suportar, la màxima quantitat de matèria orgànica, per exemple, que un riu pot absorbir sense canvis catastròfics. Es tracta d'una reflexió pròpia de la mentalitat d'enginyer, que demana la màxima resistència d'un pont a una càrrega, per exemple. Però en general es pot dir que un límit no existeix i que no hi ha altra cosa que una resposta –no lineal– de les conseqüències a certa càrrega. [...] Això es pot expressar de manera vulgar dient que una mica de brutícia es nota menys en un lloc que ja és brut.⁵ Però seria arriscat voler treure la conseqüència que és millor que una aigua sigui eutròfica o un sistema terrestre degradat, perquè així es notaran menys els efectes d'alteracions futures del mateix signe. en aquest cas, hi ha el risc de portar el sistema a un punt de no retorn. En tot sistema cibernètic es reconeix un conjunt d'estats en els quals existeix estabilitat, és a dir, una pertorbació genera mecanismes de retorn (la successió, l'autodepuració de l'aigua, l'estabilitat en general dels ecosistemes); hi ha una altra regió, més externa, amb els estats diferents, on no hi ha retorn.”

Les grans línies que Margalef establí en les primeres planes del *Llibre blanc* li donaven la base per proposar una planificació viable, en una triple presa de consciència: l'acceleració tecnològica contemporània, les desigualtats del metabolisme exosomàtic i la proximitat i la inexorabilitat dels mecanismes últims de regulació.

L'acceleració tecnològica es tradueix en un creixent diferencial entre la capacitat dels humans d'introduir canvis al seu entorn i el pausat ritme normal de la natura (“ni la degradació de la matèria orgànica en l'aigua es fa més ràpida, ni els arbres creixen més de pressa”); per això, com tot dispositiu d'anticipació ha d'ésser propor-

5. Argument que ja ha estat invocat per un jutge de Barcelona per tal d'absoldre uns empresaris de pressumptes abocaments il·lícits al riu Besòs. Ben segur que ni el jutge en qüestió, ni el fiscal, ni els advocats de l'acusació s'havien llegit aquesta part del *Llibre blanc* (ni cap altre text de Margalef, és clar).

cional a la intensitat dels canvis del sistema, avui la previsió hauria de cobrir un major temps i espai. A la pràctica, però, un optimisme tecnològic –que és més un acte de fe que un acte de raó– ens convida a fer exactament el contrari.

El metabolisme exosomàtic és l'ús d'energia externa altra que la que ens proporcionen els aliments. Els humans hem canviat evolució genètica per evolució cultural:

“Aquesta implica una enorme capacitat per acumular i conduir informació per canals extragenètics, extrasomàtics –ciutats, llibres, tota la cultura– però es recolza forçosament en un intensíssim metabolisme exosomàtic.”

Tanmateix, aquest metabolisme exosomàtic, que de mitjana era almenys vuit vegades més gran que el metabolisme biològic o endosomàtic ordinari en el moment de publicar-se el *Llibre blanc* –i des de llavors encara deu haver crescut–, resulta evident que no és igual per a tots els humans, sinó que varia molt d'un país a un altre, d'una regió a una altra, d'una classe social a una altra:

“Hi ha grups humans en què el metabolisme exosomàtic és pràcticament negligible, com són les poblacions que viuen en una etapa cultural paleolítica (pigmeus, etc.) enfront de societats altament industrialitzades en què el metabolisme exosomàtic és milers de vegades més gran que l'exosomàtic. [...] Hi ha certes dificultats, o almenys és molt laboriós, d'escatir el metabolisme exosomàtic en cada país. Probablement, des del punt de vista ecològic és suficient considerar-lo proporcional a allò que els economistes anomenen producte interior brut dels estats, computat per individu. En realitat, aquest producte brut mostra una correlació perfecta amb partides tal com la producció d'energia o la importància del transport, encara més estretament lligades al metabolisme exosomàtic i al seu sentit ecològic.”

I aquesta desigualtat del metabolisme exosomàtic:

“És a l'arrel de les desigualtats i injustícies entre nacions, comarques, grups humans i individus, però també té una projecció molt directa en el tractament que rep la Natura.”

Quanta més energia consumeix un país, una ciutat o un grup social, més poderosos són i més capacitat tenen d'explotar un ampli entorn, més forcen el transport horitzontal i més residus generen. La segona llei de la termodinàmica és implacable. Per això convé contribuir a evitar el creixement excessiu de les grans concentracions urbanes; com més gran és la concentració, més energia es consumeix endebades.

Tot i defugir les visions apocalíptiques –massa freqüents en els discursos ecologistes més comuns–, Margalef deixa ben clar que:

“El funcionament de la natura ens mostra clarament que hi ha coses impossibles i que ens esperen mecanismes biològics traumàtics, si no endolcim les transicions fent ús de la nostra capacitat d'anticipació i de la prudència que, al cap i a la fi, són també mecanismes biològics.”

Per això, fa una crida a la temperància tant en l'ús de recursos com en la procreació. No es tracta tant de disminuir l'ús de recursos com d'optimitzar la pressió d'explotació sobre un territori. Sí que es tracta d'estabilitzar la població, atès que l'augment de la població humana és un dels elements fonamentals dels problemes presents. En tot cas –i és en aquest punt que entra en allò que afecta més directament l'ordenació del territori–, refusa l'homogeneïtzació del territori i assenjala com a situació ideal –per reunir condicions d'estabilitat, mínim transport i més fàcil reciclatge–, una estructura heterogènia, reticulada o en mosaic, amb regions especialment explotades, altres de menys explotades i, en la mesura del possible, algunes deixades com a reserva, per tal que es disposin com els nusos i la trama del reticle.

La segona part del *Llibre blanc* –"Característiques i problemes generals de la natura als Països Catalans"– és fonamentalment descriptiva de la Gea, la flora i la fauna d'aquest territori, així com dels problemes específics que afecten els diferents tipus de medis i els seus components. Els nombrosos retocs que ha experimentat aquesta segona edició responen, per una banda, als considerables avenços fets durant els anys transcorreguts d'ençà de la primera; per l'altra, a la major precisió de l'encàrrec –a la vista del conjunt del *Llibre blanc*–, que era difícil d'imaginar de bon començament. En el cas dels sòls, el canvi –que és total– respon més aviat a un capgirament radical d'escoles produït en el període transcorregut entre ambdues edicions. Per la seva banda, la vegetació i la fauna –ja més ben conegudes en la data de la primera edició– romanen invariables. Tant la part descriptiva de la Gea com la de la problemàtica associada al medi geològic s'han beneficiat de la creixent atenció –en part derivada del ressò del mateix *Llibre blanc*– sobre aspectes com el risc geològic, les activitats extractives o els impactes de les grans obres. També la problemàtica de les aigües continentals ha estat tractada en la segona edició, amb més extensió i detall que en la primera, a més d'incorporar autors nous. El capítol sobre degradació de rius i eutrofització d'embassaments –que el 1976 només comptava amb les dades del seguiment de l'embassament de Sau– s'ha beneficiat de l'estudi de molts altres embassaments, dut a terme per l'equip de limnòlegs del Departament d'Ecologia, que es va iniciar precisament mentre es feia la primera edició del *Llibre blanc*. La problemàtica de les aigües marines ha estat enriquida amb un apartat dedicat específicament a les aigües litorals –les més afectades per la contaminació d'origen terrestre–, aprofitant la informació dels darrers anys de campanyes litorals de l'Institut de Ciències del Mar. En canvi, els capítols dedicats a la problemàtica dels sòls, la de la vegetació i la fauna, només han estat succintament ampliat.

La tercera part, la més extensa, sí que canvia considerablement d'una edició a l'altra. Per començar, en el títol: passa d'"Espècies o grups amenaçats" a "Espècies

i sistemes naturals amenaçats o conflictius”. Només la lectura de la llista d'autors que hi han intervingut ja resulta prou explícita dels canvis experimentats. Hom passa, en efecte, de 26 a 98 autors, gairebé 4 vegades més. Són destacables les aportacions relacionades amb alguns grups que encara eren mal coneguts a principis dels anys setanta, però que el coneixement dels quals havia avançat força entre les dues edicions. Seria el cas dels vegetals no vasculars, líquens, rèptils i batracis, peixos continentals i també el capítol afegit sobre el patrimoni geològic. Les introduccions generals als capítols dedicats a la zona litoral, el rerepaís litoral, l'interior eixut, els Pirineus i Prepirineus i les grans aglomeracions urbanes i industrials han sofert poques modificacions, pràcticament les indispensables per tal de posar-les al dia. Els indrets considerats són pràcticament els mateixos –a banda de petits canvis de denominació–, la desaparició de la llacuna d'Almenara i la incorporació de la timoneda d'Alfés. En el detall de moltes d'aquestes àrees, però, s'hi percep clarament l'enriquiment de la informació –promogut en part pel mateix *Llibre blanc*– i la millora de les condicions de molts d'ells, encara que no de tots. Exemples paradigmàtics dels que han millorat serien la zona volcànica d'Olot o els Aiguamolls de l'Empordà, però el Camp de Tarragona es troba lluny d'una millora; l'Albufera de València roman críticament amenaçada i el litoral del Migjorn valencià, de bona part de Mallorca o d'extensos sectors de la Costa Brava tenen tan mal pedaç com tenien abans o potser encara pitjor. En qualsevol cas, és en els apartats dedicats a les zones preservades o que s'han de preservar on es troben les diferències més remarcables, ja que el 1976 pràcticament no n'hi havia i el 1988 –sense que tots els espais desitjables estiguessin protegits– ja n'hi havia una bona colla, encara que en molts casos la protecció no hagués anat més enllà de les pàgines dels diaris oficials de les respectives comunitats autònomes o dels Estats espanyol i francès.

On els canvis són més acusats, però, és en la quarta part; sota el títol “Per una gestió de la natura als Països Catalans”, recull un inventari dels instruments jurídic-administratius de protecció i gestió de la natura en els diferents àmbits administratius dels Països Catalans (no cal dir que molt més nombrosos i, en general, més adients que els existents el 1976) i unes orientacions i directrius generals per a una gestió ecològica dels Països Catalans, fonamentalment a càrrec de Jaume Terradas i Ramon Folch. No és que hi hagi grans canvis en les “Orientacions per a una gestió ecològica als Països Catalans”, que tant el 1988 com el 1976 són una concreció sobre el territori dels grans principis enunciats per Margalef a la seva introducció; tanmateix, n'hi ha algun (i més d'un) de significatiu.

Així, mentre el 1976 pràcticament no hi havia res fet a l'hora de parlar dels treballs de base en curs o per fer, el 1988 ja es pot parlar de feina feta –Història

Natural dels Països Catalans– i d’institucions que ja estaven marxa –Institut Cartogràfic de Catalunya–. En l’apartat dedicat a l’educació ambiental, tant el text, com un gràfic, un mapa i una cronologia donen fe del camí avançat d’ençà que el 1975 la UAB creava el primer Itinerari de la Natura al Polígon Industrial de Santiga de Cerdanyola, al Vallès Occidental (més de 80 equipaments ambientals creats en 12 anys). No és menys significatiu el capítol que tracta dels “Instruments jurídic-administratius de protecció i gestió” a la segona edició, que substitueix la major part d’un capítol de “Política de zones preservades” de la primera edició, que en aquell moment pràcticament només podia parlar de les lleis del sòl i d’espais protegits de 1975 –tot just aprovades i amb prou feines aplicades– i de les realitzacions del Servei de Parcs Naturals i Medi Ambient de la Diputació de Barcelona. Començant per la Constitució Espanyola de 1978 i els Estatuts d’Autonomia de Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià, els instruments jurídics no hi falten. En particular, a Catalunya s’havien promulgat les següents lleis fins el 1987: la Llei per la qual s’estableixen normes addicionals de protecció dels espais d’interès natural afectats per activitats extractives (1981) –de la qual en remarcarem més endavant la importància i l’íntim lligam amb la primera edició del *Llibre blanc*–, les lleis sobre Protecció de la Legalitat Urbanística i sobre Desplegament Legislatiu en Matèria d’Evacuació i Tractament d’Aigües Residuals (1981), la d’Alta Muntanya (1983), la de Residus Industrials (1983), la de Protecció de l’Ambient Atmosfèric (1983), la de Política Territorial (1983), la de Mesures d’Adequació de l’Ordenament Urbanístic (1984), la d’Espais Naturals (1985) i la de Pesca Marítima (1986).

Per acabar, la recapitulació a càrrec del secretari de Redacció –a més dels ja esmentats– reflecteix els canvis de mentalitat enregistrats en els anys transcorreguts entre ambdues edicions. Allò que en la primera edició s’anomenava “Incidències en l’ús de la natura”, pren el nom de “Política de control d’impactes ambientals”. Alguns d’aquests impactes són nous, com les mines de carbó a cel obert del Berguedà o el tractament de residus industrials. La política de zones preservades, tractada a la primera edició com un capítol a part, s’incorpora a la segona com un apartat més de la recapitulació, on també s’hi afegeix la legislació sobre espècies protegides.

És en aquestes parts finals –així com en les inicials de Margalef– on rau l’aportació fonamental del *Llibre blanc*, sobretot en la data de la seva primera edició: la de fer accessible a un ampli públic (especialment als agents de l’ordenació del territori) que el territori és alguna cosa més que una superfície sobre la qual cal disposar habitatges, indústries o infraestructures; la d’ensenyar que hi resideixen uns valors que no per intangibles o gairebé imperceptibles per a l’observador poc avesat són menys importants; la de recordar que la visió del naturalista o de l’ecòleg té molt a

aportar al treball interdisciplinari de l'urbanisme i l'ordenació del territori, i la de qüestionar per primera vegada el creixement pel creixement, en uns anys en què no hi havia cap ajuntament que no volgués multiplicar la població del seu municipi pel mitjà que fos. Si Margalef ens recorda en els capítols introductoris que el concepte de natura desitjable està fortament influït per la cultura, en els darrers capítols Terradas insisteix en la importància de l'educació ambiental; si el primer recorda que, tot i limitats, els coneixements disponibles sobre la natura són utilitzables –si més no, per aconsellar què no cal fer–, el segon predica la necessitat d'estendre aquells coneixements –sobretot amb treballs de base– des de l'elemental cartografia topogràfica fins a les cartografies temàtiques o els estudis de les aigües.

7. El ressò del *Llibre blanc*

El *Llibre blanc* apareixia en unes circumstàncies polítiques molt diferents d'aquelles en què havia arrencat, tant a escala local com global. En l'àmbit mundial, la primera crisi del petroli el 1973 –que bé havia precedit l'arrencada efectiva dels treballs del *Llibre blanc*– no havia fet sentir els seus efectes fins més endavant (a l'Estat espanyol, tot just va començar a fer-se perceptible després de la mort del dictador). En l'àmbit local, la mort del general Franco i la instauració de la monarquia havien obert expectatives inesperades, però l'abril de 1976 encara estaven lluny tant la primera celebració de l'11 de setembre a Sant Boi com del referèndum per a la reforma política del 15 de desembre d'aquell any, de manera que formalment encara ens trobàvem en un marc legal purament franquista. Així i tot, feia dues setmanes que s'havia fet a València la presentació del Congrés de Cultura Catalana (CCC), que seria precisament el primer vehicle que donà ressò al *Llibre blanc*.

En efecte, l'àmbit d'ordenació del territori del CCC adoptà de seguida el *Llibre blanc* com a document de treball, alhora que una de les campanyes del Congrés, la 'Campanya per a la Salvaguarda del Patrimoni Natural', s'inspirà directament en alguna de les seves conclusions. Aquesta campanya era dirigida per Ramon Folch, que acabava de ser el secretari de redacció del *Llibre blanc* (de fet, l'autor d'una bona part) amb el recolzament de Rafael Balada, director del Parc Natural del Delta de l'Ebre durant molts anys, i de Manuel Cervera, que ha estat al Servei de Medi Ambient de la Diputació de Barcelona. Una altra campanya –aquesta de l'Assemblea de Catalunya–, anomenada 'Salvem Catalunya per a la Democràcia', partia d'un manifest amb una interpretació més radical i amb una intencionalitat més política dels mateixos principis; tenia per autors alguns dels participants en la redacció del *Llibre blanc* (Joan Senent-Josa i Josep M. Camarasa).

Cada una d'aquestes plataformes tingué la seva repercussió. En l'àmbit d'ordenació del territori del CCC, la racionalitat tècnica de base ecològica –fins aleshores, absent del discurs de la disciplina– era admesa amb tota naturalitat i en concurrència amb les ja tradicionalment admeses del geògraf, l'urbanista, l'enginyer, l'economista o el sociòleg. El col·lectiu de naturalistes irrompia amb veu pròpia en allò que anomenava, certament amb excés de presumpció antropocèntrica, “gestió de la Natura”, mentre es manifestava ell mateix amb la seva pròpia interdisciplinarietat: biòlegs, geòlegs, algun geògraf que no seguia la moda de la geografia ‘humana’ i no havia perdut el costum de trepitjar el territori i alguns enginyers oberts a dimensions encara poc divulgades de la tecnologia o amb competències en el camp de l'agronomia. No cal insistir-hi més; com és prou sabut, la SCOT –promotora d'aquest estudi– no és sinó la prolongació de les activitats d'aquell àmbit. En la seva composició, així com en les seves activitats, porta ben inscrita aquella pluralitat disciplinària i territorial que fou norma al llarg del CCC i que no ho ha deixat de ser.

Tanmateix, no puc deixar de fer esment del fet que un paper molt important del *Llibre blanc* ha estat el de servir de referència de reconeixement del col·lectiu dels mateixos ecòlegs. Havia estat a l'entorn del *Llibre blanc* que hom havia passat dels mers treballs individuals i sense incidència clara fora de l'àmbit universitari als treballs col·lectius i amb oberta intenció d'aportar informació rellevant a la societat. Ja abans que hagués aparegut el *Llibre blanc*, s'havien produït les primeres incorporacions d'ecòlegs a les tasques de planificació territorial que es portaven a terme llavors en algunes administracions. L'autor d'aquest text s'havia incorporat a l'equip de la Comissió gestora de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que ben aviat es convertiria en l'Institut Provincial d'Urbanisme de la Diputació de Barcelona, gràcies a Ricard Pié (president de la SCOT entre 1993-2002), llavors un jove urbanista. Poc després, Ramon Folch es va incorporar al Servei de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona, que al cap d'un temps esdevindria Servei de Parcs Naturals i Medi Ambient.

En el propi marc del Congrés de Cultura Catalana, la ‘Campanya per a la Salvaguarda del Territori’ es plantejà com una de les accions de base popular del CCC (a diferència dels àmbits temàtics, de caràcter més tècnic). Es plantejaven com a objectius:

- a) Fer una tasca d'extensió cultural, sensibilització i conscienciació de la problemàtica ecològica i del patrimoni natural dels Països Catalans.
- b) Fornir els grups que treballen en aquest camp d'informació teòrica i metodològica, tot ajudant-los a articular un plantejament globalitzat i participatiu.
- c) Forçar les instàncies pertinents a prendre decisions de real eficàcia en matèria de bon ús dels sistemes naturals.

d) Dur a terme accions territorials concretes de correcció de mals usos.

En definitiva, tot consistia en ajudar a “pensar globalment” a tota una colla de grups que ja s’havien llançat a “actuar localment” en defensa del Ter o el Besòs, els Aiguamolls de l’Empordà o s’Albufera d’es Grau, el Montnegre o els Ports de Tortosa, el Barcarès o Santa Pola. Hom dedicà particular atenció als mestres –amb la preparació i celebració d’una Setmana de la Natura– i a les fires i festes majors, per a les quals s’oferia material d’exposició estàtica, documents audiovisuals i conferenciant a les comissions de festes i ajuntaments de localitats amb problemes ambientals coneguts. L’èxit fou considerable: una setantena de grups i comissions per a la salvaguarda d’un o altre indret s’adheriren a la campanya i una colla de comissions de festes i algun ajuntament (estem parlant de més de dos anys abans de les primeres eleccions municipals democràtiques) es beneficiaren dels materials de la ‘Campanya per a la Salvaguarda del Territori’.

La ‘Campanya Salvem Catalunya per a la Democràcia’ de l’Assemblea de Catalunya era una campanya política –per la pròpia naturalesa de qui la promovia–, el ressò de la qual restà limitat a les forces polítiques més esquerranes, en un moment en què les diferents forces polítiques començaven a manifestar-se amb la seva pròpia identitat i a deixar de banda les grans instàncies unitàries. En realitat, la incorporació de la problemàtica ambiental als programes dels partits polítics catalans (i espanyols) de centre i de dreta ha estat molt més tardana; en els més dretans, encara avui és hora que es produeixi o bé, si s’ha produït, és purament cosmètica. Que el manifest de la campanya proclamés, per exemple, que “la contaminació no és el ‘mal necessari’ del desenvolupament econòmic, sinó el fruit d’un determinat model d’industrialització que situa els interessos i els beneficis d’una minoria per damunt del benestar col·lectiu”, no podia ser gaire ben acollit pels partits de centre i de dreta representats a l’Assemblea de Catalunya, encara que fos aplaudit amb entusiasme variable pels de l’esquerra. De fet, encara avui, segurament cap partit des d’Iniciativa per Catalunya i els Verds cap a la dreta no ho subscriuria ni ho admetria com a políticament correcte; fa ben poc, encara hem sentit des de bisbes fins a sindicalistes manifestar-se en contra de la sentència que condemnava un empresari a anar a la presó per reiterat delictes ecològic.

Al marge d’aquell ressò més immediat del *Llibre blanc*, cal afegir el ressò popular que li van donar les desenes –o potser centenars– de moviments locals i comarcals de salvaguarda d’altres tants paratges o condicions naturals arreu dels Països Catalans. El fet que aquests paratges apareguessin al *Llibre blanc*, ni que fos de passada –o es fes referència a la seva condició poc o molt excepcional–, donava legitimitat a la reivindicació i desmentia qualsevol pretesa ignorància per part dels presumptes responsables de l’agressió. Des d’un punt de vista més institucional, cal fer

esment del ressò que ha tingut en la política ambiental de diferents institucions i, molt en particular, en la de la Diputació de Barcelona, a partir de 1976, i la de la Generalitat, a partir de 1979.

Aquest ressò a les institucions possiblement no es pot separar de la presència de persones que havien participat en la redacció del *Llibre blanc* en les pròpies institucions. Aquest seria el cas de Ramon Folch, al Servei de Parcs i Medi Ambient de la Diputació de Barcelona (1975-79), o el de l'autor, a la Direcció General de Política Territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques (1978-87). Tanmateix, de poc hauria servit aquesta presència sense una sensibilitat propícia a l'entorn tècnic i polític; aquesta sensibilitat –que certament existí en els anys immediatament posteriors a l'aparició del *Llibre blanc*– és la que s'ha anat esmussant amb el pas del temps, sobretot durant els anys vuitanta, encara que la presència de la problemàtica ambiental als mitjans de comunicació i els discursos públics dels polítics no hagi parat de créixer (pràcticament inexistent abans de 1976) o que el recurs a experts en temes ambientals hagi deixat de ser una excepció (encara que estigui lluny d'esdevenir la norma usual) en els projectes que tenen relació amb el territori, des de plans generals fins a traçats de carreteres, des de depuradores fins a cementiris.

En aquest sentit, cal destacar el canvi de denominació ja esmentat (el 1976) del fins llavors Servei de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona, que passà a anomenar-se Parcs Naturals i Medi Ambient; a més de la creació d'una Unitat d'Ecologia Aplicada al seu si, que estigué sota la direcció de Ramon Folch i Guillèn de 1976 a 1979. Aquesta unitat començà a publicar, a partir de 1976 mateix, els “Quaderns d'Ecologia Aplicada”; una sèrie de monografies que eren com una ampliació de diferents temes (els incendis forestals, els residus sòlids urbans, la contaminació, la limnologia, l'educació ambiental, o l'oceanografia) presents en el *Llibre blanc*, però insuficientment desenvolupats. Posteriorment, aquesta unitat fou escindida de l'antic Servei i convertida en Servei de Medi Ambient de la Diputació de Barcelona, que està fent una bona tasca.

També a la Generalitat, a partir de les primeres transferències de competències del MOPU, es creà una direcció general de Política Territorial; de fet, hom havia adoptat per a la Conselleria homòloga d'aquell ministeri el nom de Conselleria de Política Territorial i Obres Públiques, que s'ha conservat malgrat els canvis d'orientació i de competències d'ençà de 1978. Una curiosa direcció general sense director general i sense funcions gaire definides, però que anàrem omplint de contingut a base d'imaginació i de feina il·lusionada els qui ens hi integràrem des del primer moment. Érem un grup format per: Josep M. Carreras, cap del servei de Planificació Territorial i veritable ànima de tota la Direcció General; Ferran Relea, cap del Servei de Medi Ambient; Jordi Prat, cap del Servei d'Acció Comarcal, i l'autor d'aquest

text, cap d'una curiosa Secció d'Estudi dels Recursos, igualment unipersonal, que l'obligava tot sovint a aclarir que les seves funcions no tenien res a veure amb els serveis jurídics, sinó amb tots els estudis relacionats amb els recursos naturals de Catalunya. El *Llibre blanc* no es pot dir que fos el nostre *Llibre roig*, però sí que en feiem força cas. Ja en el curt període inicial, encara sota el govern de Tarradellas, proposàrem l'engegada dels Serveis Cartogràfic i Geològic; donàrem suport en les seves beceroles als primers assaigs d'aplicació de la teledetecció a Catalunya i ens implicàrem amb les institucions europees d'aquest ram; començàrem a elaborar un projecte de sistema d'informació territorial per a la planificació (un GIS, per emprar el llenguatge actual), que posteriorment seria el Sistema d'Informació Territorial de Catalunya –avui obsolet, per manca de continuïtat i d'actualització–, i bastírem una primera llista d'espais naturals que calia protegir –en forma de relació de municipis presumptament afectats per aquests espais–, que un cop incorporada a la Llei per la qual s'estableixen normes addicionals de protecció dels espais d'interès natural afectats per activitats extractives el 1981, constituí el primer instrument legal de la Generalitat restablerta per a la protecció d'aquells espais, així com l'antecedent remot de l'actual Pla d'Espais d'interès Natural (PEIN).

L'accés de Jordi Pujol a la presidència de la Generalitat el 1980 portà moments d'incertesa a la Direcció General, no tant perquè la majoria dels seus tècnics més qualificats fossin notòriament militants del Partit Socialista de Catalunya (i la resta, com l'autor mateix, declaradament simpatitzants d'altres forces d'esquerres, encara que fos sense militar-hi), sinó per la coneguda manca de sensibilitat de Jordi Pujol pels temes ambientals, que més tard ha tingut ocasió de demostrar en la seva acció de govern. Així i tot, cal reconèixer que aquelles primeres fites, suara assenyalades, pogueren tenir una certa continuïtat –llevat del Servei Cartogràfic, conduït amb mà ferma pel seu director Jaume Miranda, convertit després en Institut Cartogràfic–, tot i que sense gaudir mai de cap mena de prioritat. Tanmateix, encara es pot trobar una darrera empremta del *Llibre blanc* a les Directrius i Esquema del Pla territorial de Catalunya, que el Govern de la Generalitat de Catalunya presentà al Parlament i aprovà el 16 d'octubre de 1980.

Les Directrius i Esquema, en efecte, assenyalen entre els objectius del Pla el de “protegir i condicionar el patrimoni natural”, afegint que per a això caldrà, entre altres coses, “preservar de la destrucció els recursos naturals que tenen un paper fonamental en el manteniment dels processos ecològics essencials” i “evitar al màxim les disfuncions en les relacions recíproques entre els assentaments humans i els factors ambientals i adequar les infraestructures físiques i de servei al territori, per tal de salvaguardar o rehabilitat el paisatge”. Entre els seus annexos en figuren dos –un, fa referència a l'aprofitament i conservació dels recursos naturals i, l'altre,

a l'equilibri de la relació entre l'activitat humana i la natura— que són força deutors del *Llibre blanc*; en particular, l'apartat dedicat als recursos naturals renovables, que adapta molts aspectes del *Llibre blanc* a les exigències d'un document de les característiques de les Directrius i Esquema. Més concretament, de la introducció de Margalef i altres temes típicament *margalefians*, com el de l'estabilitat de les estructures espacials reticulars, que s'han introduït posteriorment a molts altres plans.

Resultat tangible de les Directrius i Esquema, però, seria la Llei de planificació territorial de novembre de 1983, de la qual prenen fonament tant el Pla territorial de Catalunya com els plans territorials parcials o els sectorials. Potser resulti un pel il·lusori atribuir tots els continguts ambientals d'aquests plans als beneficis de la presa de consciència que suposà el *Llibre blanc*, perquè aquesta ha estat molt més àmplia i ha tingut molts altres motors. Tanmateix, no es pot deixar de fer referència al PEIN, on la influència és explícita.

La influència del *Llibre blanc* en el PEIN es pot percebre des del mateix títol. Les Lleis o disposicions equivalents solen titular-se d'espais protegits, de parcs i reserves o coses semblants. En anomenar-la d'espais d'interès natural, s'aposta clarament per una idea reiteradament expressada en el *Llibre blanc* (també en les Directrius i Esquema): no es tracta de protegir estrictament alguns enclavaments (o molts) i deixar la resta del territori a la seva sort, sinó que cal prendre en consideració la globalitat de la trama de sistemes menys artificialitzats que creua de dret i de través el territori sencer i determinar-hi els nodes de preferent atenció i actuació. Aquesta actuació pot limitar-se, en molts casos, a controlar hipotètics canvis d'usos; en d'altres, a provocar transformacions adients i, només en alguns casos, pot considerar-se aconsellable aplicar-hi una protecció estricta.

No es tracta, doncs, d'un pla de protecció o de preservació. Com tot pla sectorial, el que es planteja és una intervenció —que tant pot ser per activa com per passiva—, que reconegui el fet que a Catalunya no hi ha espais que no estiguin sotmesos d'una o altra manera a l'acció humana; precisament per això, tracta que aquesta acció sigui respectuosa amb el manteniment d'uns valors que es jutgen dignes de respecte d'acord amb uns criteris bàsics (diversitat, representativitat) i complementaris (singularitat, vulnerabilitat), que el pla tracta d'objectivar al màxim.

Tanmateix, cal insistir-hi, l'impacte fonamental del *Llibre blanc* es manifestà precisament entre els grups de tècnics ja implicats en l'urbanisme i l'ordenació del territori, que a colliren —amb un entusiasme fins i tot exagerat en un primer moment— els nous elements de racionalitat que els aportaven les ciències de la natura i els incorporaren més o menys feliçment al seu treball. Fins al *Llibre blanc*, hi havia una frontera —lingüística, inclús— entre arquitectes, enginyers i economistes que treballaven en el camp de la planificació territorial, per una banda, i naturalis-

tes i ecòlegs, per una altra. Mentre uns parlaven d'equipaments, infraestructures i implementacions (molt poc del territori i del que hi havia en aquest territori), els altres parlaven de vegetació, fauna i les característiques geològiques del terreny. Pels primers, sovint semblava que tot el territori fos tan homogeni com el paper sobre el qual es dibuixaven els plànols; tota una colla d'aspectes qualitatius els passaven per alt. Pels segons, semblava que la presència humana al territori de vegades fos un accident desafortunat que calia esmenar en la mesura que fos possible.

El *Llibre blanc*, però, feu possible iniciar un diàleg profitós per a uns i altres, que a desgrat d'un cert afebliment durant una part dels anys vuitanta i principis dels noranta sembla retrobar una represa darrerament, si més no pel que fa a la valoració d'aquells aspectes qualitatius de la planificació, no únicament dels quantitius.

Fora dels Països Catalans, la repercussió del *Llibre blanc* ha estat força limitada. Un efecte gairebé immediat, potser com a reacció a la dura crítica a ICONA que apareixia a la presentació del *Llibre blanc*, seria l'aparició –dos anys després de la publicació de la seva primera edició, de l'anomenat “Inventario abierto de espacios naturales de protección especial” el 1978. Fet per províncies, presentava la curiosa característica que els límits dels espais *pluriprovincials* no eren mai coincidents en les versions corresponents a les províncies limítrofs. En algunes comunitats autònomes, grups de naturalistes intentaren promoure treballs paral·lels amb èxit desigual; potser el més reeixit sigui el volum “*Natura y cultura en Canarias*”. També tingué un cert ressò en el marc del programa *MaB* (Home i Biosfera) de la UNESCO, al Comitè espanyol del qual s'hi incorporaren el 1977 alguns dels qui havien participat en la realització del *Llibre blanc*. Entre ells, destacar especialment la figura de Ramon Folch, que arribaria a ser-ne el secretari i a tenir una destacada intervenció a escala internacional.

Bibliografia

Materials originals

- FOLCH, Ramon (secretari de redacció). *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*. Barcelona: Barcino, 1976.
- FOLCH, Ramon, *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*. 2a ed. Barcelona: Barcino, 1988.

Materials del context internacional o que s'hi refereixen

- BRAMWELL, Anna. *Ecology in the 20th Century. A History*. New Heaven; Londres: Yale University Press, 1989.
- CARSON, Rachel L. *Silent spring*. Londres: Hamish Hamilton, 1963.
- COMMONER, Barry. *Science and survival*. Nova York: Compass Books, 1967.
- DROUIN, Jean-Marc. *Réinventer la nature. L'écologie et son histoire*. París: Desclée de Brouwer, 1991.
- DUBOS, René; WARD, Barbara. *Only one Earth: the care and maintenance of a small planet: an unofficial report commissioned by the Secretary-General of the United Nations Conference on Human Environment, prepared with the assistance of 152-member of Committee of Corresponding Consultants in 58 countries*. Nova York: W. W. Norton & Company, 1972.
- GEORGESCU-ROEGEN, Nicolae. *The entropy law and the economic process*. Cambridge (Estat Units d'Amèrica): Harvard University Press, 1971.
- GOLLEY, Frank Benjamin. *A history of the ecosystem concept in ecology: more than the sum of the parts*. New Haven: Yale University Press, 1993.
- MARGALEF, Ramón. *On certain unifying principles in ecology*. *A American Naturalist* vol. 97. p. 357-374. Selem: Essex Institute, 1963.
- MCINTOSH, Robert P. *The background of ecology. Concept and theory*. Cambridge (Regne Unit): Cambridge University Press, 1985.
- MEADOWS, Donella [et al.] *Limits to growth: a report for the club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York: Universe Books, 1972.
- "Miseria de la ecología y ecología de la miseria" *CAU* [Barcelona], núm. 23. (gener-febrer 1974).
- NICHOLSON, Max. *The environmental revolution*. Harmondsworth: Penguin, 1970.
- PACCINO, Dario. *L'imbroglia ecologica*. Torí, Einaudi, 1972. [versió castellana: *El embrollo ecológico*. Barcelona: Avance, 1975]
- PEPPER, David. *The roots of modern envirometalism*. Londres; Nova York: Routledge, 1984.
- SCHUMACHER, E. F. *Small is beautiful: a study of economics as if people mattered*. Londres: Vintage, 1973.
- "Blueprint for survival". *The Ecologist*, 2 (1), (1972), p.1-43.
- ZALDIVAR, Ricardo. A. "La rentabilidad de la catástrofe". *CAU* núm. 23 (gener-febrer 1974), p.67-98.

Materials del context nacional o que s'hi refereixen

- CAMARASA, Josep M. «La percepció remota a Catalunya». A ARBIOL, Romà [et al.] - Mapa d'usos del sòl de Catalunya 1:250.000 a partir de dades del satèl·lit LANDSAT-2, pàg. 41-52. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 1986.
- CAMARASA, Josep M.; FOLCH, Ramon; MASALLES, Ramon M. *Patrimonio natural y crecimiento urbano en la comarca de Barcelona*. Barcelona: Departament de Botànica. Facultat de Biologia. Universitat de Barcelona, 1977.
- CAMARASA, Josep M. *El patrimonio natural de la comarca de Barcelona y su entorno inmediato y las medidas necesarias para su protección y conservación*. Barcelona: Corporación Metropolitana de Barcelona, 1979. [amb la col·laboració de S. Filella, F. Ferrer Lerín, J. Escarré, A. Farràs i E. Velasco]
- CAMARASA, Josep M; SENENT-JOSA, Joan. *Salvem Catalunya. El clam popular i la lluita contra la destrucció del medi ambient a Catalunya*. Barcelona: Avance, 1977.
- CAU [Barcelona]. núm. 25. (maig/abril 1974): *La contaminació en la "Gran Barcelona"*.
- IGLÉSIES, Josep. Enciclopèdia de l'excursionisme (2 vols.). Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1964.
- IGLÉSIES, Josep. "Camp de Tarragona". A SOLER SABARÍS, L. *Geografía de Catalunya*. 3. Barcelona: Aedos, 1974.
- MALUQUER, Joaquim. *Memòria amb figures*. Barcelona: Thassàlia, 1997.
- MARGALEF, Ramón (ed.). «Seminario de ecología matemática». *Investigación Pesquera* núm. 34. Barcelona, 1970.
- MARGALEF, Ramon. *Ecología*. Barcelona: Omega, 1974.
- MARGALEF, Ramon. «La teoría de la información en ecología». A *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*. Vol. 32. pàg. 373-449. Barcelona, 1957.
- MARTÍ HENNEBERG, Jordi. *L'excursionisme científic*. Barcelona: Alta Fulla, 1994.
- Servicio de Estudios en Barcelona del Banco Urquijo. El Área Metropolitana de Barcelona: Génesis y problemática*. Barcelona: Moneda y Crédito, 1972.

Bibliografia relacionada amb els continguts de l'episodi

- Campanya per a la Salvaguarda del Patrimoni Natural. Per què es destrueix la natura? Barcelona: Edicions 62, (Col·lecció La Rambla, núm. 3), 1977.
- FOLCH I GUILLÈN, Ramon. *Sobre ecologismo y ecología aplicada*. Barcelona: Ketres, 1977.
- MARGALEF, Ramón. *Donde empieza la vida: iniciación a la biología de los pequeños pobladores de las aguas dulces*. Barcelona: Scientia, 1943.
- MARGALEF, Ramon. *La Biosfera: entre la termodinámica y el juego*. Barcelona: Omega, 1980.

Relació d'il·lustracions

1. FOLCH, Ramon (secretari de redacció). *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*. Barcelona: Barcino, 1976. Pàgina 304
2. FOLCH, Ramon, *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*. 2a ed. Barcelona: Barcino, 1988. Pàgina 304